

ANTİK ÇAĞ'DA ARKTONNESOS (KAPIDAĞ YARIMADASI) VE ÇEVRESİNDEKİ LİMANLARIN TİCARİ POTANSİYELİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

An Assessment on the Commercial Potential of Arktonnesos (Kapıdağ Peninsula) and Surrounding Ports in Antique Ages

Kamil DOĞANCI**

ÖZ: Antik Çağ'da Yunan polislerini ve Akdeniz çevresindeki uygarlıkları Pontos Eukseinos (Karadeniz) Havzası'nın zengin hammadde kaynaklarına bağlayan yegâne deniz yolu Propontis (Marmara Denizi) üzerinden geçiyordu. Arktonnesos (Kapıdağ Yarımadası), Propontis'in güney kıyısında denizin içine doğru uzanan konumuyla ve limanlarıyla buradan geçen deniz yollarına hâkim stratejik bir noktada yer alıyordu. Yarımadanın farklı bölgelerindeki limanlar ticari faaliyetlerin yanı sıra özellikle fırtınalı havalarda bölgeden geçen gemiler için doğal koruma sağlıyordu. Arktonnesos Yarımadası üzerinde Miletos kolonisi olarak kurulan Kyzikos kenti üç limanıyla ön plana çıkmaktadır. Kyzikos Körfezi'ne hakim olan Hytos Limanı daha çok Ege Denizi'nden Pontus Eukseinos'a giden gemilerin uğradığı bir limandı. Doğu Limanı olarak da bilinen Thrakikos Limanı yarımadanın Bandırma Körfezi'ne bakan tarafında yer alıyordu ve Karadeniz'den gelen gemilerin Propontis'teki ilk durak noktasıydı. İçerisinde bir tersane bulunan Panormos Limanı ise kentin ana limanıydı. Tarihte birçok kez saldırıya uğramış olan Kyzikos, güçlü donanması ve limanları ve sayesinde bu saldırılara başarıyla karşı koymuştur. Bunun dışında Arktonnesos çevresindeki başta Prokonnesos (Marmara Adası), Halone (Paşalimanı), Elaphonnesos (Avşa Adası), Ophiussa (Ekinlik Adası) vb. gibi adalarda limanların varlığı tespit edilmiştir. Makalede, Arktonnesos ve çevresindeki limanların ticari potansiyelleri, Akdeniz ile Pontos Eukseinos arasındaki deniz ticaretindeki önem antik kaynaklar, nümizmatik malzemeler ve arkeolojik kalıntılar ışığında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kyzikos, Arktonnesos, Ticaret, Antik Limanlar, Prokonnesos, Propontis

* Bu makale, 3-5 Kasım 2023 tarihleri arasında "Balıkesir'in Kültürel Mirası II Sempozyumu"nda 'Antik Çağ'da Arktonnesos (Kapıdağ Yarımadası) ve Çevresindeki Limanların Ticari Önemi' başlığıyla sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bursa, kamil@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6086-4386

© Copyright 2023 Doğanç

Geliş Tarihi / Received: 28.06.2024

Kabul Tarihi / Accepted: 06.08.2024

Yayın Tarihi / Published: 20.01.2025

ABSTRACT: In ancient times, the only sea route connecting the Greek poleis and the civilizations around the Mediterranean to the rich raw material resources of the Pontus Euxinus (Black Sea) Basin passed through the Propontis (Sea of Marmara). Arktonnesos (Kapıdağ Peninsula), with its location extending into the sea on the southern coast of the Propontis and its ports, was located at a strategic point dominating the sea routes passing through here. In addition to commercial activities, ports in different parts of the peninsula provided natural protection for ships passing through the region, especially in stormy weather. Cyzicus, founded as a Miletus colony on the Arktonnesos Peninsula, stands out with its three ports. Hytos Port, which dominates the Gulf of Cyzicus, was a port mostly visited by ships going from the Aegean Sea to Pontus Euxinus. Port of Thrakikos, also known as the Eastern Port, was located on the side of the peninsula facing the Bandırma Gulf and was the first stopping point in the Propontis for ships coming from the Black Sea. Panormos Port, which had a shipyard, was the main port of the city. Cyzicus, which has been attacked many times in history, has successfully resisted these attacks thanks to its strong navy and ports. Apart from this, there are also Proconnesus (Marmara Island), Halone (Paşalimanı), Elaphonnesos (Avşa Island), Ophiussa (Ekinlik Island) etc. around Arktonnesos. The existence of ports on islands such as these has been detected. In the article, the commercial potential of Arktonnesos and its surrounding ports and their importance in maritime trade between the Mediterranean and Pontus Euxinus were evaluated in the light of ancient sources, numismatic materials and archaeological remains.

Keywords: Cyzicus, Arktonnesos, Trade, Ancient Ports, Proconnesus, Propontis

Cite as / Atf: DOĞANCI, K. (2025). Antik Çağ'da Arktonnesos (Kapıdağ Yarımadası) ve Çevresindeki Limanların Ticari Potansiyeli Üzerine Bir Değerlendirme. Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 15(29), 197-223. <https://doi.org/10.33207/trkede.1506968>

Yayın Tarihi	20 Ocak 2025
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: (Editör-Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: İki Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Körleme
Benzerlik Taraması	Yapıldı
Etik Bildirim	tuefdergisi@trakya.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Telif Hakkı/Lisans:	Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi'nde yayımlanan makaleler https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/ tarafından lisanslanır.

Date of Publication	20 January 2025
Reviewers	A Internal (Editor board member) Content review: Two External
Review Reports	Double-blind
Plagiarism Checks	Yes
Complaints	tuefdergisi@trakya.edu.tr
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Copyright & License	Trakya University Journal of Faculty of Letters is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Giriş

Antik Çağ'da Akdeniz Dünyası ve Ege Havzasını Pontos Eukseinos'a (Karadeniz) bağlayan yegâne deniz yolu Propontis (Marmara Denizi) üzerinden geçiyordu. Hellen polislerini ve Akdeniz çevresindeki uygarlıkları Karadeniz Havzası'nın zengin hammadde kaynaklarına bağlayan bu deniz yolunun güvenliği son derece önemliydi. Propontis'in güneyinde yer alan Arktonnesos (Αρκτόνησος) (Ayıların Dağı = Arktōn Oros = Ἄρκτων ὄρος) ya da Kyzikos Yarımadası gibi isimlerle anılan Kapıdağ Yarımadası¹ denizin içine doğru uzanan konumuyla buradan geçen deniz yollarına hâkim stratejik bir noktada yer alıyordu (Polybios, *Historiai*, IV.44.6; Ruge, 1924: 228; Talbert, 2000: Map 52; Hasluck ve Anderson, 1904: 135; Levick, 2004: 185; Arslan, 2007: 323). Bosphoros, Thrakia ve Hellespontos'tan gelebilecek her türlü tehlikeye karşı kilit noktadaki yarımada üzerindeki Dindymos Dağı'nın zirvesinden çıplak gözle bile Propontis üzerinden geçen deniz trafiğini gözlemlemek mümkündür (Apollonius, *Argonautica*, I. 985-6; Palaz Erdemir, 2004: 173).

Arktonnesos'un bir ada mı yoksa yarımada mı olduğu konusunda Antik Çağ yazarları arasında fikir birliği yoktur. Apollonius Rhodius, Strabon,

¹ Kapıdağ Yarımadası, Güney Marmara'da karaya 1,5 km'lik bir berzah ile bağlı, yaklaşık 300 m² büyüklüğünde bir yarımadadır (Hasluck, 1910: 1; Ertüzün, 1999: 1).

Yaşlı Plinius ve geç dönem yazarlarından Stephanus Byzantinos Arktonnesos'u bir ada olarak tanımlarlar.² (Apollonius, *Argonautica*, I. 936-940; Stephanos Byzantios, *Ethnika*, 391; Rustafjaell, 1902: 178; Hasluck, 1910: 3-4; Fitch, 1912: 45). MS 2. yüzyılda yaşamış ünlü hatip Aelius Aristides ise Kyzikos'un hem ada hem de yarımada üzerinde kurulduğunu belirtir (Aristides, 16; Hasluck, 1910: 3; Türk, 2022: 61; Ertüzün, 1999: 3; Koçhan, 2013: 71; Yaylalı, 2018: 6). Coğrafyacı Strabon bu iki farklı görüşü birleştirerek Arktonnesos'un önceden bir ada olduğunu ancak zamanla anakara ile arasındaki dar boğazın dolmasıyla yarımada şekline dönüştüğünü iddia etmektedir (Strabon, *Geographika*, XII.8.11; Sevin, 2001: 48). Antik Çağ yazarlarının verdiği bilgiler ve alanda yapılan arkeolojik araştırmalar Arktonnesos'un önceden bir ada iken zamanla anakarayla arasındaki boğazın dolmasıyla yarımadaya dönüştüğünü göstermektedir. Bunun ne zaman gerçekleştiği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Plinius'a göre III. Aleksandros, Granikos Savaşı'nı (MÖ 334) kazandıktan sonra bölgeye gelmiş ve Arktonnesos'u ana karaya bağlayan bir köprü inşa ettirmiştir.³ (Aristides, 16; Hasluck, 1910: 3; Türk, 2022: 61; Ertüzün, 1999: 27; Koçhan, 2023: 139). Hasluck, korsan saldırılarını engellemek amacıyla Roma Dönemi'nde ada ile anakara arasındaki kanalın kasıtlı olarak kapatılmış olduğunu ileri sürmüştür (Hasluck, 1910: 3-4; Ertüzün, 1999: 4, 37; Çoruh Kurt, 2022: 200). Yaylalı boğazın erozyon nedeniyle kapanmış olabileceğini söylerken, bölgede arkeolojik çalışmalar yapan N. Koçhan, Arktonnesos'un MS II. yy. ortalarından sonra yarımada şeklini almış olması gerektiğini belirtir (Koçhan, 2013: 71; Rustafjaell, 1902: 175; Yaylalı, 2018: 6).

Arktonnesos Yarımadası'nın farklı bölgelerinde yer alan limanlar ticari faaliyetlerin yanısıra özellikle fırtınalı havalarda bölgeden geçen gemiler için doğal koruma sağlıyordu (Fitch, 1912: 45). Bu limanların bazıları antik kaynaklarda geçerken, bazıları günümüz bilim insanları ve özellikle sualtı araştırmaları yapan arkeologlar tarafından tespit edilmiştir. Antik Çağ'da Arktonnesos Yarımadası'ndaki limanlar denilince akla ilk olarak Miletos kolonisi olarak kurulan⁴ (Velleius Paterculus, *Historia Romana*, II.7.7). Kyzikos kentinin limanları gelmektedir (Talbert, 2000: Map 52; Drew-Bear, 2004:26; Jones, 1971: 36; Magie, 1950: 81; Arslan, 2010: 17; Gündüz, 2021:

² Strabon, *Geographika*, XII.8.11: "Kyzikos Propontis'te bir ada olup, kıtaya iki köprü ile bağlıdır."; Plinius, *Naturalis Historia*, V.142; "...ultra insula quam continenti iunxit Alexander...".

³ Plinius, *Naturalis Historia*, V.40.142: "...ultra insula quam continenti iunxit Alexander...".

⁴ Strabon, *Geographika*, XIV.1.6; Plinius, *Naturalis Historia*, V.40.1: "...in qua oppidum Milesiorum Cyzicum ante vocitatum Arctonnesos...".

636; Yaylalı, 2018: 6; Ertüzün, 1999: 16; Sayar, 2018: 261; Sevin, 2001: 48; Yaylalı, 2018: 6). Bölgedeki en meşhur ve en büyük kent olması, antik kaynaklarda çok sık geçmesi ve zengin arkeolojik buluntuları nedeniyle Kyzikos kenti ve limanları hakkında günümüze kadar birçok araştırma yapılmıştır. Ancak bölgedeki küçük boyutlu limanlar ve demir atma yerleri hakkında daha fazla araştırma yapılmasına ihtiyaç vardır. Özellikle Arktonnesos çevresindeki adalarda bulunan limanlar hakkında bilgilerimiz sınırlıdır. Son yıllarda bu adaların çevresinde yapılan su altı araştırmaları henüz istenilen seviyede değildir.

Arktonnesos Yarımadası Propontis'in içlerine doğru uzanan konumuyla stratejik bir noktada yer almaktadır. Pontos Eukseinos'tan Ege ve Akdeniz'e ulaşan deniz yolunu kontrol eden konumu sayesinde Büyük Kolonizasyon (MÖ 750-550) döneminden itibaren önemi artmıştır. Antik Çağ'da fırtınalara karşı çok dayanıklı olmayan yelkenli ve kürekli gemiler kıyıya yakın bir güzergâh izlemek zorundaydılar. Arktonnesos çevresinde fırtınaya yakalanan gemilerin acilen demir atacakları bir liman bulmaları oldukça kolaydı. Dindymos Dağı sayesinde kuzey rüzgârlarından olumsuz etkilerinden korunan Arktonnesos ve çevresindeki limanlar hem gemilere sığınak olmuş hem de Karadeniz çevresindeki kolonilerin ürettiği ürünlerin Akdeniz dünyasına ulaştırılmasında önemli bir atlama taşı vazifesi görmüştür. Bu rolü sayesinde Pontus Eukseinos ile Akdeniz Dünyası arasındaki ticarete belirleyici bir aktör olmuştur. Kyzikos özellikle kıtlık zamanlarında Pontos Eukseinos'tan gelen tahıl yüklü gemileri zorla alıkoymuş ve tahıl ihtiyacının bir kısmını bu şekilde karşılamıştır (Demosthenes, *Contra Polyclem*, 50.6). Bu durum tahılın asıl sahibi olan Hellas'taki ve Ege Havzasındaki polislerin tepkisini çekmiş olmalıdır.

Bölgedeki yerleşimlerin tek gelir kaynağı limanlardan elde ettiği geçiş vergileri değildi. Arktonnesos ve çevresindeki geniş verimli arazilerde başta zeytin ve üzüm olmak üzere her türlü meyve, sebze ve tahıl yetiştiriliyordu (Strabon, *Geographika*, XII.8.11; Apollonius, *Argonautica*, I. 936-940; Aristides, 16; Munro ve Anthony, 1897: 158; Drew-Bear, 2004: 26; Magie, 1950: 44; Rustafjaell, 1902: 178-9; Sevin, 2001: 55; Arslan, 2007: 323; Koçyiğit, 2020: 102). Bu ürünlerin işlenmesiyle elde edilen zeytinyağı ve şarap dönemin lüks tüketim malları olarak kabul ediliyordu (Rustafjaell, 1902: 178-9; Yaylalı, 1991: 178; Ertüzün, 1999: 38; Korkmaz ve Has, 2017: 109; Günar ve Öztürk, 2018: 273). Balık, vücut yağı, merhem ve parfüm gibi lüks ürünler diğer ihraç mallarıydı (Plinius, *Naturalis Historia*, XIII.2.5; Magie, 1950: 44; Rustafjaell, 1902: 179). Kyzikos istirdiyeleri beyaz, taze, yumuşak, tatlı, büyük ve dolgun yapılarıyla antik dünyada oldukça

meşhurdu.⁵ Plinius, Kyzikos parfümlerinin en az Korinthos'ta üretilenler kadar popüler olduğunu belirtmektedir.⁶ Mercanköşk çiçeğinden üretilen bu parfümler verdiği tatlı kokuyla Antik dünyada talep edilen ürünler arasındaydı (Plinius, *Naturalis Historia*, XIII.2.14; Rustafjaell, 1902: 178-9). Kyzikos *territoriumu* içerisinde yer alan Prokonnesos'tan (Marmara Adası) çıkarılan kaliteli mermerden üretilen sanat eserleri de Akdeniz dünyasının farklı bölgelerinde talep görüyordu (Strabon, *Geographika*, XIII.1.16; Plinius, *Naturalis Historia*, V.44.1; Ward-Perkins, 1980: 40; Magie, 1950: 44; Gündüz, 2021: 639; Sevin, 2001: 49; Koçyiğit, 2020: 102). Daskylitis Gölü'nden (Manyas Gölü) elde edilen tuz Kyzikos ve Byzantion'daki balık tuzlama atölyelerinde kullanılıyordu (Arslan, 2010: 422). Kyzikos'ta tahıl depoları ve depolardan sorumlu yöneticilerin varlığı bölgenin ticari kapasitesini göstermektedir (Strabon, *Geographika*, XII.8.11; Arslan, 2007: 323).

Ünlü Romalı hatip Cicero, Pergamon, Samos, Miletos, Khios ve Kyzikos'u zengin ve ünlü kentler arasında sayar (Cicero, *In Verrem*, 2.5.127; Rostovtzeff, 1941: 1221). Kyzikos, Propontis'teki en iyi korunan ve aynı anda çok sayıda gemiyi barındırabilecek kapasiteye sahip limanların yanı sıra iç bölgelerle gelişmiş karayolu ağına da sahipti. Hadrianoutherai (Balıkesir), Sardes, Kaikos (Bakırçay) Vadisi ve Pergamon'a ulaşan karayolları hem limanlara gelen ürünlerin pazarlanması hem de bu bölgelerden elde edilen ürünlerin Akdeniz ve Karadeniz dünyasına ihraç edilmesi açısından büyük avantaj sağlıyordu (Aristides, 16; Türk, 2022: 60; Magie, 1950: 5, 41-2, 81, 797; Koçhan, 2013: 77; Yaylalı, 1991: 178; Korkmaz ve Has, 2017: 108; Günar ve Öztürk, 2018: 273; Sevin, 2001-48-9). Zeytinyağı ve şarap bölgenin temel ihraç maddeleri olarak Pontos Eukseinos kıyısındaki Hellen kolonilerine ihraç ediliyordu (Rostovtzeff, 1941: 586; Ertüzün, 1999: 38; Koçhan, 2013: 77). Pergamon, Roma ve Bithynia ile kurduğu barışçıl ilişkiler Kyzikos'a ticari anlamda da büyük bir avantaj sağlamıştır (Rostovtzeff, 1941: 589, 830).

Arktonnesos Yarımadası'nın Antik Çağ'daki ticari potansiyelini ortaya çıkarmayı amaçlayan bu çalışmada bölgede tespit edilen limanlar antik kaynaklar ve modern arkeolojik çalışmalar ışığında ele alınacaktır. Bu

⁵ Plinius, *Naturalis Historia*, XXXII.21.62: "Cyzicena maiora Lucrinis, dulciora Britannicis, suaviora Medullis, acriora Ephesis, pleniora Iliciensibus, sicciora Coryphantenis, teneriora Histricis, candidiora Cerceiensibus."

⁶ Plinius, *Naturalis Historia*, XIII.2.5: "...irinum Corinthi diu maxime placuit, postea Cyzici..."

bağlamda limanların dönemin uluslararası ticaretindeki yeri ve askeri kapasiteleri de tespit edilmeye çalışılacaktır.

Bölgedeki Limanlar ve Ticari Potansiyelleri

1- Kyzikos (Kúζukoç) Kentinin Limanları

Antik Çağ'da Mysia bölgesindeki Arktonnesos Yarımadası'nın güneybatısında yer alan Kyzikos, Propontis'in güney kıyılarındaki en gelişmiş limanlara sahipti (Strabon, *Geographika*, XII.8.11; Drew-Bear, 2004: 26; Koçhan, 2013: 70; Yaylalı, 2018: 6; Sayar, 2018: 261; Sevin, 2001: 48; Çoruh Kurt, 2020: 441; Şahin ve Gündüz, 2010: 179). Florus'a göre burası limanları ve surlarıyla Asia kıyılarının ihtişamıydı (Florus, *Epitoma*, 1.40; Magie, 1950: 81). Antik kaynaklarda mendireklerle korunan limanların gerektiğinde zincirle kapatılarak kontrol altına alındığı ve böylece zırhlı gemilerin limana giremediği yazmaktadır (Ammianus Marcellinus, *Rerum gestarum Libri*, XXVI.8.8; Strabon, *Geographika*, XII.8.11; Hasluck, 1910: 4; Şahin ve Gündüz, 2010: 180). Aristides, kentin Propontis üzerinden Pontos Eukseinos'a giden deniz yolu üzerindeki hâkimiyetini "*ister uzaktan ister kıyından geçsinler gemilerin kenti görmemeleri imkansız*" sözleriyle ifade etmiştir (Aristides, 16; Türk, 2022: 60-1; Ertüzün, 1999: 38; Çoruh Kurt, 2020: 441). Aristides, "*Kent sadece Pontos Eukseinos'la Hellespontos'u değil insanların geçtikleri bütün denizleri birleştiriyor. Çünkü her cinsten yabancı gemiler onun denizlerinden gelip geçiyorlar.*" diyerek kentin stratejik konumuna vurgu yapar (Aristides, 16; Korkmaz ve Has, 2017: 106; Türk, 2022: 70). Rostovtzeff, Kyzikos'un Propontis ticaretindeki tartışmasız liderliğine vurgu yapar ve kenti Atina, Rodos, Miletos, Ephesos, Byzantion vb. gibi dönemin önde gelen ticaret kentleri arasında sayar (Rostovtzeff, 1941: 585, 587, 1144). Bölgedeki Lampsakos, Abydos ve Sestos gibi liman kentleri Antik Çağ boyunca Kyzikos'un gölgesinde kalmışlardır. Kyzikos, Pontos Eukseinos-Propontis-Ege Denizi-Akdeniz arasındaki ticaretin ana takas merkezi olarak kısa sürede önemli bir finans merkezi haline gelmiştir (Rostovtzeff, 1941: 586, 1264). Kentin 220 yıl boyunca kesintisiz olarak bastığı *kyzikene* adı verilen sikkeler özellikle Pontos Eukseinos ticaretinde uzun süre en çok tercih edilen para birimi olarak kullanılmıştır (Ksenophon, *Anabasis*, V.VI.23-24, Drew-Bear, 2004: 26; Rostovtzeff, 1941: 587-8; Ruge, 1924: 231; Mildenberg, 1995: 2-3; Sevin, 2001: 49). Ksenophon'un askerlerini ikna etmek için onlara *kyzikene* ile ödeme yapacağını vadetmesi ve askerlerin de bunu kabul etmesi bu sikkelerin geçerliliği hakkında bir fikir verebilir (Ksenophon, *Anabasis*, V.VI.23-24; VI.II.4-5; VII.II.36; VII.III.10). *Kyzikenelerin* Ege Dünyası ile Pontos Eukseinos arasındaki tahıl ticaretinde temel ödeme aracı olarak

kullanılması Kyzikos limanlarının önemini arttırmıştır (Mildenberg, 1995: 3).

Tarihte birçok kez saldırıya uğramış olan Kyzikos, güçlü donanması, korunaklı limanları ve surları sayesinde bu saldırılara başarıyla karşı koymuştur. III. Aleksandros'un Doğu Seferi hazırlıklarına karşı stratejik noktadaki kenti ele geçirmesi için Pers Kralı III. Dareios (MÖ 336-330) tarafından görevlendirilen Rodoslu Memnon başarılı olamamıştır (Diodorus, *Bibliothèque Historique*, XVII.7; Ertüzün, 1999: 27; Hasluck, 1910: 172; Koçhan, 2013: 74). MÖ 319 yılında Phrygia satrapı Arrhidaios kenti kuşatmış ancak ele geçirememiştir (Diodorus, *Bibliothèque Historique*, XVIII.51.1-6; Sayar, 2018: 262; Arslan, 2010: 206). Arktonnesos'u Küçük Asya'nın kapısı olarak gören ve burasını ele geçirebilirse tüm Romalıları Anadolu'dan kovabileceğine inanan Pontos Kralı VI. Mithridates MÖ 74 yılında Cicero'ya göre Asia'nın en güzel şehri olan Kyzikos'u 400 gemi ve 150 bin kişilik ordusuyla kuşatmış ancak başarısız olmuştur (Cicero, *Pro Manilia*, 8; Cicero, *Murena*, XV.33; Strabon, *Geographika*, XII.8.11; Appianus, *Mithridateios*, 11.73; Ammianus Marcellinus, *Rerum gestarum Libri*, XXIII.6.56; Drew-Bear, 2004: 27; Sayar, 2018: 262; Magie, 1950: 81, 328 vd.; Arslan, 2007: 321-2; Sevin, 2001: 48). Strabon, kentin zenginliğinin kaynağı olarak gördüğü doğu ve batıdaki iki limanın dalgakıranlarla çok iyi korunduğunu belirtir (Strabon, *Geographika*, XII.8.11; Drew-Bear, 2004: 26). Ortada ise kanallar vasıtasıyla limanlarla birleşmiş olan küçük bir göl vardı. Bu iki limanı ve 200 gemiyi alabilecek tersanesiyle⁷ ve Anadolu'nun iç bölgelerinden kente ulaşan yollar sayesinde burası önemli bir ticaret merkezi haline gelmişti (Aristides, 16; Strabon, *Geographika*, XII.8.11; Levick, 2004:185; Arslan, 2007: 323; Türk, 2022: 61; Çoruh Kurt, 2022: 199; Wheeler, 2012: 120; Mildenberg, 1995: 2; Koçhan, 2013: 78; Korkmaz ve Has, 2017: 108). Strabon'un aksine bazı araştırmacılar kentin iç liman Panormos, doğu limanı Thrakikos ve batı limanı Hytos olmak üzere üç limanı olduğunu ileri sürmektedirler (Ertüzün, 1998: 107; Hasluck, 1910: 5; Koçhan, 2013: 78; Şahin & Gündüz, 2010: 180; Sayar, 2018: 262).

Rostovtzeff, Roma İmparatorluğu'nun ekonomik ve siyasi açıdan önde gelen şehirlerini sayarken Propontis'i ve boğazları kontrol eden *civitas libera* (özgür kent) statüsündeki Kyzikos ve Byzantion'u özellikle belirtir (IGR IV 134; Rostovtzeff, 1957: 141; Sherwin-White, 1977: 69; Jones, 1971: 53; Koçhan, 2005: 1). Kyzikos, Lampsakos ve Byzantion kentleri Propontis'in

⁷ Tersaneyi tespit etmek için bölgede yapılan kazılarda herhangi bir kalıntıya rastlanmamıştır (Yaylalı & Özkaya, 1996: 319; Koçhan & Korkmaz, 2015: 66).

güvenliğini sağlamak için uzun süre bölgedeki korsanlarla mücadele etmişlerdir (Rostovtzeff, 1941: 673). Pergamon kralı II. Eumenes ile Bithynia kralı II. Prusias arasında yapılan deniz savaşında Pergamon donanmasındaki 80 gemiden 20 tanesinin Kyzikos'a ait olması kentin ciddi bir deniz gücüne sahip olduğunu göstermektedir (Ertüzün, 1999: 30; Koçhan, 2013: 75). Kyzikos'un denizcilikteki bu üstünlüğü sikkelere de yansımıştır. Kentte basılan birçok sikkenin arka yüzünde gemi tasvirleri bulunmaktadır (RPC III 1517-18; RPC IV.2). Yine Pers egemenliği sırasında kentin altın sikke basması da şüphesiz ki deniz ticaretinden elde ettiği gelirlerle ilişkili olmalıdır (Koçhan, 2013: 77). MÖ 478 yılında kurulan Attika-Delos Birliği'ne katılan kentin oldukça yüksek bir vergi ödediği bilinmektedir (Thukydides, VIII.107; Drew-Bear, 2004: 27; Hasluck, 1910: 165; Sevin, 2001: 49; Ertüzün, 1999: 20). Ephesos Gümrük Yazıtı'nda Asia Eyaleti'nin gümrük istasyonlarından biri olarak görülen Kyzikos'un 200 gemi yapım kapasitesi olan bir tersaneye ve iki kapalı limana sahip olduğu belirtilmektedir (Sayar, 2018: 262; Hack, 2020: 50; Palaz Erdemir ve Gökbnar, 2007: 230; Çoruh Kurt, 2022: 199). Bu yazıtta kentin adının geçmesi, ticari potansiyelini göstermesi açısından önemlidir (Koçhan, 2013: 78; Korkmaz ve Has, 2017: 109). Roma'nın Anadolu'yu ele geçirmesi sürecinde Roma yanlısı bir dış politika izleyen Kyzikos daha sonraki süreçte "Roma dostu" sıfatıyla bu politikasının meyvelerini toplamıştır. Kyzikos, G. Iulius Caesar ile Cumhuriyetçiler arasındaki iç savaşın Kuzey Afrika'daki çatışmalarında filosuyla Caesar'ı desteklemiştir (IGR IV 159; IGR IV 13; Hack, 2020: 46). Cicero kentin Roma'ya olan sadakatini sık sık dile getirmiştir: '*...urbem amicissimam Cyzicenorum*' (Cicero, *Pro Archia*, 21); '*...urbemque Asiae clarissimam nobisque amicissimam Cyzicenorum*' (Cicero, *Pro Manilia*, 20); '*...urbs fidelissimorum sociorum*' (Cicero, *Pro Murena*, 33). I. Mithridates Savaşı sırasında Anadolu'daki birçok kent Pontos kralını desteklerken Kyzikos Roma'ya sadık kalmış ve bu sadakati sayesinde *civitas libera* statüsünü korumuştur (Appianus, *Mithridateios*, 73; Plutarkhos, *Lucullus*, 9.1; Strabon, *Geographika*, XII.8.11; Diodorus, *Bibliotheke Historike*, 38-39.8.3; Magie, 1950: 1111; Sherwin-White, 1977: 69). Augustus döneminde MÖ 20 yılında bir süreliğine *civitas libera* statüsünü kaybetse de MÖ 15 yılında Agrippa aracılığıyla bu statüyü tekrar kazanmıştır (IGR IV 146; Cassius Dio, *Rhomaika*, LIV.23; Hack, 2020: 50, 53; Drew-Bear, 2004: 27; Hasluck, 1910: 183-4; Jones 1971, 86-7). MS 124 yılında imparator Hadrianus'un kenti ziyaret etmesi ve kente *neokoros* unvanını vermesiyle Kyzikos MS 265 yılındaki Got istilasına kadar refah içinde yaşamıştır (IGR IV 154; Magie, 1950: 1473).

Sikke-1: Kyzikos, MS. 166-177. Sikkenin ön yüzünde Α ΑΥΡ ΚΟΜΟΔΟC ΚΑΙCΑΡ ΓΕΡΜ yazısı ve henüz *caesar* unvanı olan Commodus'un büstü yer alır. Arka yüzünde ΚΥΖΙ/ΚΗΝΩ/Ν/ΝΕΟΚ yazısı, kürekçiler ve dümencinin bulunduğu kadirga vardır (RPC IV.2)

Kyzikos kentinin limanları Byzantion ve Perinthos ile birlikte Propontis'teki en işlek limanlar arasında gösterilmektedir. Kyzikos sikkelerinin Akdeniz dünyasının hemen her yerinde geçerli olması kentin limanlarının sağladığı ekonomik durumuyla ilişkilidir (Koçhan, 2005: 1; Sayar, 2018: 263; Tekin, 2007: 40).

Antik kaynaklar, sikkeler ve arkeolojik kalıntılara göre Kyzikos kentinin üç limanı olduğunu söyleyebiliriz. Bunlar: Bir iç liman olarak nitelendirebileceğimiz Panormos Limanı, Bandırma Körfezi'ne hâkim noktada yer alan Thrakikos (Doğu Limanı) ve Erdek Körfezi'ne bakan Hytos (=Batı Limanı) idi (Strabon, *Geographika*, XII.8.11; Ertüzün, 1999: 107-110; Yaylalı, 2018: 6; Şahin ve Gündüz, 2010: 180; Günar ve Öztürk, 2018: 272; Koçhan, 2023: 138). Şimdi bu limanları ve Antik Çağ'daki ticari potansiyellerini daha ayrıntılı olarak ele alabiliriz.

ANTİK ÇAĞ'DA ARKTONNESOS (KAPIDAĞ YARIMADASI) VE
ÇEVRESİNDEKİ LİMANLARIN TİCARİ POTANSİYELİ
ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Harita-1: Kyzikos Kentinin Limanları (Gündüz, 2021: 642)

Panormos Limanı. Kyzikos'a bağlı bir liman olan Panormos Limanı, Arktonnesos Yarımadası'nın güneyinde ve Thrakikos Limanı'nın batısında lokalize edilmektedir (Apollonius, *Argonautica*, 1.954 vd.; Sayar, 2018: 262; Hasluck, 1910: 3; Munro ve Anthony, 1897: 158; Arslan, 2007: 323; Türk, 2008: 88; Korkmaz ve Has, 2014: 261). Kyzikos limanlarının en geniş ve önemlisi olan Panormos Arktonnesos'un güneyinde anakaraya en yakın noktada yer alıyordu ve hem Bandırma Körfezi hem de Erdek Körfezi tarafından gelen gemilerin yanaşabileceği bir konumda bulunuyordu (Rustafjaell, 1902: 181; Munro ve Anthony, 1897: 158; Korkmaz ve Has, 2014: 261). Ticari faaliyetlerin merkezi olan Panormos, kentin iç limanı olarak da bilinmektedir. Arazinin doğal yapısına uygun olarak inşa edildiği anlaşılan liman günümüzde sazlık ve bataklık bir alan içerisinde bulunmakta olup büyük oranda toprak altında kalmıştır (Yaylalı, 1991: 179; Korkmaz ve Has, 2014: 261 ve 268, res. 9). Alanda ele geçen buluntular, dalgakıran kalıntıları ve sur duvarları dikkatlice incelendiğinde limanın varlığı anlaşılabilir (Şahin ve Gündüz, 2010: 181; Korkmaz ve Has, 2014: 268, res. 10; Korkmaz ve Has, 2017: 107).

20. yüzyıl başlarında bölgeye gelen Rustafjaell limanının iki granit mendirekle çevrelendiğini belirtmiştir (Rustafjaell, 1902: 181). Liman çevresinde MÖ 4. yüzyıla tarihlenen çok sayıda seramik parçası bulunması bölgede dış ticarete yönelik seramik atölyelerinin varlığına işaret eder (Yaylalı ve Özkaya, 1996, 311 vd.; Korkmaz ve Has, 2014: 268). Alanda sualtı araştırmaları yapan S. Gündüz'e göre burada yapılacak kapsamlı kazılarda *in situ* olarak gemilerin bulunabilme olasılığı yüksektir (Şahin ve Gündüz, 2010: 181). Aristides burasını Phasis'ten (Poti) Cadiz'e ulaşan deniz ticaret yolunun ve ton balığı ticaretinin önemli üslerinden biri olarak gösterir (Aristides, 16; Türk, 2022: 60-1; Ertüzün, 1999: 107). Kentin bastığı sikkeler üzerinde sıkça rastlanan "ton balığı" tasvirleri bu ticaretin kent ekonomisi için önemini göstermektedir (SNGAul 7326, 7329, 7339; Von Fritze, 1912, nr. I, 14; I, 30; I, 70; I, 72; I, 74; Tekin, 2007: 40; Koçhan, 2013: 77; Korkmaz ve Has, 2017: 109).

Sikke-2: Kyzikos, MÖ 550-500. Sikkenin ön yüzünde görülen iki ton balığının biri sağa, diğeri sola doğru yüzüyor şekilde tasvir edilmiştir (Von Fritze, 1912, nr. I,15).

Sikke-3: Kyzikos, MÖ 550-450. Sikkenin ön yüzünde bir aslan ve ton balığı tasviri bulunmaktadır (SNGAul 7297; Von Fritze, 1912, nr. I, 85).

Roma döneminde de kullanılan Panormos askeri açıdan da önemli bir limandı. İç Savaş sırasında G. Iulius Caesar'a karşı savaşan M. Iunius Brutus Küçük Asya'ya geçtiğinde Bithynia ve Kyzikos limanlarında bir donanma oluşturulması talimatını verdi (Plutarkhos, *Brutus*, 28). Brutus'un bu talimatı şüphesiz ki Kyzikos limanının kapasitesinin böyle bir donanma oluşturmaya yeterli olduğunu göstermektedir. MS 194 yılındaki Roma iç savaşı sırasında Septimius Severus rakibi Pescennius Niger ile Kyzikos civarında yapacağı savaş öncesinde donanmasını bu limana demirlemiştir (Herodianus, *Historicus*, III.2.1-2). Bu durum Kyzikos Limanının büyük sayılabilecek bir donanmanın demirleyebileceği kapasitede ve donanımda olduğunu göstermesi açıdan önemlidir.

Roma Döneminde Karadeniz'in güvenliğini sağlamak amacıyla oluşturulan *Classis Pontica*'nın⁸ MS 170'li yıllarda Trapezus'tan Kyzikos'a taşınması buradaki limanların askeri önemini daha da arttırmıştır (Wheeler, 2012: 126; Çoruh Kurt, 2020: 442). *Classis Pontica*'nın Kyzikos'a taşınmasıyla görev alanı Bosphorus'tan Hellespontos'a kadar olan alana genişlemiştir. MS 218 yılına gelindiğinde *Clasis Pontica*'nın üssünün hala Kyzikos'ta olduğunu görüyoruz (Cassius Dio, *Rhomaika*, LXXX.7.3). Hatta MS 365 yılında donamayı saldırılardan korumak amacıyla limanın tahkim edildiğini öğreniyoruz (Ammianus Marcellinus, *Rerum gestarum Libri*, XXVI.8.8). Bu durum bize başlangıçta ticari açıdan daha ön planda olan Panormos Limanı'nın MS 2. yüzyıl sonlarından itibaren askeri öneminin artmaya başladığını göstermektedir. Özellikle MS 3. yüzyıl ortalarından itibaren başlayan ve Anadolu'daki birçok kentin yağmalanmasıyla neticelenen Got akınları nedeniyle donanmanın öneminin arttığı düşünülebilir. Ancak bu süreçte donanmanın nasıl bir rol üstlendiği bilinmemektedir. Gotların sahildeki birçok kenti yağmalamaları donanmanın çok da etkili olmadığını göstermektedir.

Hytos (XYTOΣ) Limanı (Batı Limanı): Arktonnesos'un güneybatı kısmında yer alan Hytos limanı Erdek Körfezi'ne açılmaktadır (Hasluck, 1910: 3, 5; Ertüzün, 1999: 110; Yaylalı, 1991: 179; Korkmaz ve Has, 2014: 260; Arslan, 2007: 323; Türk, 2008: 88). Yapılan arkeolojik araştırmalara ve antik kaynakların verdiği bilgilere göre limanın 300 x 300 m boyutunda olduğu tahmin edilmektedir (Ertüzün, 1999: 110). Korunaklı bir yerde bulunan limanın dalgakıranlarla çok iyi bir şekilde korunduğu

⁸ *Classis Pontica*, Domitius Corbulo'nun Parthlarla yaptığı ateşkesin ardından Nero'nun MS 66 yılında Tiridates'i Ermeni kralı olarak taçlandırmasından sonra MS 64 yılında oluşturulmuştur (Wheeler, 2012: 124).

anlaşılmaktadır. Argonautların başka bir yerde demirli olan gemilerini daha sonra Hytos Limanı'na getirmeleri limanın daha korunaklı olduğu hakkında fikir verebilir (Apollonius, *Argonautica*, I. 985-990; Munro ve Anthony, 1897: 158; Fitch, 1912: 46). Yine efsanede limanın girişinin büyük kayalarla kapatılması hikâyesi burasının doğal bir liman olabileceğini gösterir (Apollonius, *Argonautica*, I. 985-990 I. 987 vd.; Fitch, 1912: 46). Hytos limanının askeri kapasitesinin de oldukça yüksek olduğu anlaşılıyor. Ammianus Marcellinus istenildiğinde limanın ağzının zincirle kapatılabildiğini belirtmektedir (Ammianus Marcellinus, *Rerum gestarum Libri*, XXVI.8.8; Hasluck, 1910: 4; Ertüzün, 1999: 110; Arslan, 2007: 323).

MÖ 410 yılında Alkibiades komutasındaki Atina donanmasının Perslerin desteğiyle isyan eden Kyzikos kentine saldırması ve akabinde kenti ele geçirmesi sırasında limanda 60 gemiden oluşan Sparta ve Pers destekli bir Kyzikos donanmasının demirli olduğu bilinmektedir (Diodorus, *Bibliothēke Historike*, XIII.49.4-6; XIII.40.6; Ksenophon, *Hellenika*, I.1.16-20; Thukydides, VIII.107; Littman, 1968: 266; Hasluck, 1910: 167; Arslan, 2010: 110-1; Tekin, 2007: 79; Koçhan, 2013: 73). 86 gemiden oluşan Atina donanması savaşı kazandıktan sonra Hytos limanına demir atmıştır (Ksenophon, *Hellenika*, I.1.11-15; Diodorus, *Bibliothēke Historike*, XIII.49; XIII.50; Hasluck, 1910:167; Littman, 1968: 268 vd.; Korkmaz ve Has, 2017: 107). Yukarıdaki her iki örnek de Hytos limanının askeri kapasitesini göstermesi açısından önemlidir.

Burası arazinin doğal yapısı dikkate alınmadan sonradan inşa edilmiş yapay bir limandır (Şahin ve Gündüz, 2010: 180; Hasluck, 1910: 5; Ertüzün, 1999: 110). Günümüzde bazı kalıntıların görülebildiği limanın mendireği tamamen su altında kalmıştır (Rustafjaell, 1902: 185; Korkmaz ve Has, 2014: 266, res. 5-8; Şahin ve Gündüz, 2010: 181; Ertüzün, 1999: 110). Boğazın alüvyonlarla dolması ve böylece Panormos Limanının işlevsiz kalmasından sonra Kyzikos Körfezi'ne yanaşan gemiler için yapılmış olmalıdır. Yapay bir liman olmasına rağmen bölgedeki en uzun ömürlü limanlardan biridir. Antik Çağ'dan Osmanlı Dönemine kadar kullanıldığı sanılmaktadır (Günar ve Öztürk, 2018: 272). Hytos limanı zamanla Kleite Çayı'nın getirdiği alüvyonlarla dolmuş ve bataklık haline gelmiştir (Türk, 2008: 88).

Thrakikos Limanı (Doğu Limanı): Arktonnesos'un güneydoğusunda konumlanan Thrakikos Limanı'nın adını Byzantion ve Thrakia'dan gelen tüccarlardan aldığı sanılmaktadır (Hasluck & Anderson 1904, 142; Hasluck, 1910: 5; Ruge, 1924: 232; Korkmaz & Has, 2014: 261). Ksenophon'un

(*Anabasis*, VII.1.24) Byzantion'daki Thrakion Meydanı'ndan bahsetmesi, bu adın Byzantion ya da Thraklarla ilişkili olabileceğini göstermektedir. Son zamanlarda Byzantion'un kurulmasından önce burada Thrakların / Friglerin yaşadığına dair görüşler ileri sürülmektedir (Dönmez, 2017: 64-68).

Argonutlar Efsanesindeki gemicilerin Thrakikos limanına uğradıkları düşünülmektedir (Korkmaz ve Has, 2014: 261). Plinius limana açılan kapının adını *Thrakion* olarak vermektedir (Plinius, *Naturalis Historia*, XXXVI.23; Arslan, 2010: 424). Bandırma Körfezi'ne açılan limanı daha çok Pontos Eukseinos tarafından gelip Ege Denizi'ne doğru giden gemiler kullanıyordu (Yaylalı, 1991: 179; Türk, 2008: 88; Günar ve Öztürk, 2018: 272; Korkmaz ve Has, 2014: 261). Günümüzde neredeyse tamamı toprak altında kalmış olmasına rağmen arkeolojik kalıntılardan ve kıyı çizgisinden limanın varlığı anlaşılabilir (Şahin ve Gündüz, 2010: 181; Korkmaz ve Has, 2017: 107). Dalgakıran kalıntıları limanın yeri ve büyüklüğü hakkında genel bir fikir vermektedir (Ertüzün, 1999: 109). Thrakikos Limanı'ndaki dalgakırandan Güney Agora'ya kadar uzanan sur kalıntıları tespit edilmiştir (Korkmaz ve Has, 2014: 257; 264). Antik kaynaklardaki anlatılardan yola çıkılarak limanın batısında, sur duvarlarının içinde olduğu düşünülen tersaneyi tespit etmek amacıyla arkeolojik kazılar yapılmış ancak tersaneye ait herhangi bir kalıntıya rastlanmamıştır (Yaylalı, 1991: 181, çiz. 1; Yaylalı ve Özkaya, 1996: 319; Koçhan ve Korkmaz, 2015: 66). Rustafjaell, limanın Pontos Kralı VI. Mithridates'in kenti kuşatmasından kısa bir süre sonra inşa edildiğini ve limana ait izlerin şehir surlarının dışında izlenebildiğini belirtmektedir (Rustafjaell, 1902: 181).

Zamanla anakara ile Arktonnesos arasındaki boğazın dolmasıyla Kyzikos kentinin ana limanı olan Panormos Limanı bataklığa dönüşmüş ve liman kullanılamaz hale gelmiştir. Ticari faaliyetlerin merkezi olan Panormos'un devre dışı kalması Bandırma Körfezi'ne hakim noktadaki Thrakikos Limanı'nın önem kazanmasına neden olmuştur.

2- Arktonnesos Yarımadası Üzerindeki Diğer Limanlar

Peramos ve Artake Limanları. Arktonnesos'un güneydoğunda konumlanan Peramos (Tatlısu) fırtınalı havalarda gemilerin sığınabileceği doğal ve korunaklı küçük bir limandı.⁹ Bölgedeki ana liman olan Thrakikos'un gölgesinde kaldığı için çok fazla gelişmemiş ve küçük bir demir atma yeri olarak kalmıştır. Antik kaynaklarda geçmese de modern araştırmacılar burada bir liman olduğunu ileri sürmektedirler (Hasluck,

⁹ <https://www.ancientportsantiques.com/the-catalogue/bosphorus-black-sea/>, 2895, Erişim Tarihi: 20.04.2024.

1910: 1, 23, 27). Arktonnesos'un batısında Artake'de (Erdek) konumlanan Artake Limanı ise (Plinius, *Naturalis Historia*, V.40.142) Hytos Limanı nedeniyle çok fazla gelişmemiştir.

Bathys Limen (Βαθύς λιμὴν): Kelime anlamı olarak “derin liman” anlamına gelen Bathys Limen, Arktonnesos Yarımadasının en kuzey ucunda Propontis kıyısında yer alan bir liman yerleşimiydi (Talbert, 2000, map 52). Burası günümüzdeki Turanköy ile lokalize edilmektedir.¹⁰ Bathys Limen yarımadaının kuzeyindeki tek limandı (Sayar, 2018: 262). Kalın Burun ile Balyoz Burnu arasında son derece korunaklı bir mevkide yer alıyordu. Yarımada'nın kuzeyinden geçen gemiler için doğal bir sığınma alanıydı. Arktonnesos'un güneyindeki boğazın kapanmasıyla Propontis üzerinden geçen tüm gemiler buradan geçmek zorunda kaldığından önemi artmıştır. Bathys Limen'in iç bölgelerle kara yolu ulaşımı Dindymon Dağları nedeniyle oldukça zor olduğu için yoğun ticaret yapılan bir liman olmamıştır. Ancak özellikle fırtınalı günlerde gemilerin sığındığı korunaklı liman olarak ön plana çıkmıştır.

3- Arktonnesos Çevresinde ve Adalarda Tespit Edilen Limanlar

Yaşlı Plinius, Arktonnesos Yarımadasının kuzeyinde ve batısında yer alan adaları şu şekilde sıralamaktadır: “*Kyzikos mermerinin geldiği Neuros ve Prokonnesos olarak da anılan Elapponnesos (Geyik Adası), daha sonra Ophiussa (Avşa Adası), Akanthos (Ekinlik?), Phoebe, Scopelos, Porphyrione, aynı adlı şehre sahip Halone (Paşalimanı), Delphacia, Polydora ve Artaceon.*” (Plinius, *Naturalis Historia*, V. 44.151; Hasluck, 1909: 30 vd.; Sivrioğlu vd., 2020: 12). Günensin ve ekibinin 1993-1996 yılları arasında bu adalar çevresinde yaptığı araştırmalarda toplam 12 adet batık tespit edilmiştir (Günensin, 1998: 295). Şimdi bu adalarda tespit edilen limanlar ve gemi barınakları hakkında bilgi verebiliriz.

Halone (Ἀλώνη) (Paşalimanı): Kapıdağ Yarımadasının batısında yer alan adada bir liman olduğu konusunda antik kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır (Plinius, *Naturalis Historia*, II.89.1; Talbert, 2000, map 52; Hasluck, 1910: 35) Plinius adadaki Delphacie adlı bir kasabadan (*Halone cum oppido*) söz etmektedir (Plinius, *Naturalis Historia*, V.44.151; Hasluck, 1910: 35). Ayrıca Houhlia (Tuzla) iskelesinde bulunan mermer kalıntıları adadaki limanın varlığını destekler niteliktedir (Sivrioğlu vd. 2020: 16). Ancak adada henüz kapsamlı arkeolojik araştırmalar yapılmadığı için limanın kapasitesi hakkında çok fazla bilgimiz bulunmuyor. Bununla birlikte

¹⁰ <https://www.ancientportsantiques.com/the-catalogue/bosphorus-black-sea/>, 2894, Erişim Tarihi: 20.04.2024.

buradaki adaların çevresinde yapılan su altı araştırmalarında çok sayıda batık tespit edilmiştir (Pulak, 198: 47-62; Günsenin, 1998: 295 vd.). Bu durum bölgede yoğun bir deniz trafiğinin olduğunu göstermektedir.

Elaphonnesos (Ελαφώνησος) (Avşa Adası) Limanı: Elaphonnesos Adası'nda bir liman olduğunu antik kaynaklardan öğreniyoruz (Plinius, *Naturalis Historia*, V.44.1; Talbert, 2000, map 52; Hasluck, 1910: 36; Sevin, 2001: 49). Coğrafyacı Skylaks'ın "iyi limanlı bir ada" olarak tanımladığı Elaphonnesos, Prokonnesos halkının çiftçilik yaptığı bir adaydı (Skylaks, *Periplus*, 94). Dağlık yapısı ve zengin mermer yataklarıyla kaplı olduğu için tarım olanakları kısıtlı olan Prokonnesos (Marmara) adası sakinlerinin burada çiftçilik yapması adanın verimli topraklara sahip olduğunu göstermektedir. Ancak liman hakkında çok fazla bilgimiz bulunmuyor. Muhtemelen çok büyük olmayan ve adanın ihtiyacını karşılayacak şekilde yapılmış küçük bir limandı.

Prokonnesos (Προκόννησος) (Marmara Adası) Limanları: Dağlık ve engebeli bir coğrafyası olan Prokonnesos Adası Arktonessos'un kuzeyinde, Propontis'in ortasındaki konumuyla tarih boyunca Ege'den Karadeniz'e giden gemiler için bir atlama taşı vazifesi görmüştür. Prokonnesos, 18 km uzunluğu ve 10.5 km genişliğiyle bölgedeki en önemli ve en büyük adadır (Hasluck, 1910: 30). Adanın ilk kez MÖ 7-6. yüzyıllarda Miletoslular tarafından kolonize edildiği bilinmektedir (Strabon, *Geographika*, XIII.1.12; Hasluck, 1909: 32; Sevin, 2001: 49; Sivrioğlu vd. 2020: 13-4). İonia İsyanı'na katılan ada Pers donanması tarafından yağmalanmıştır (Herodotos, *Historiae*, VI.33; Hasluck, 1909: 8; Hasluck, 1910: 165; Sevin, 2001: 49). Pers ordusu adadaki yerleşimleri ve limanları yakarak ağır tahribata yol açmıştır (Herodotos, *Historiae*, VI.33; Sivrioğlu vd., 2020: 13). Daha sonra Attika Delos Deniz Birliği'ne üye olan Prokonnesos'un MÖ 450 yılında Birliğe 3 *talanton* vergi verdiği anlaşılmaktadır (Strabon, *Geographika*, VII.55; Meritt vd. 1939: 261-3; Hasluck, 1910: 165; Sivrioğlu vd., 2020: 13; Ertüzün, 1999: 20). MÖ 362 yılında Prokonnesos'un Kyzikoslulara karşı müttefiklerden yardım istediğini görüyoruz (Demosthenes, *Contra Polyclem*, 50.5; Sivrioğlu vd., 2020: 13; Hasluck, 1909: 8). Bu durum Kyzikosluların adayı baskı altına aldıklarını göstermektedir.

MÖ 410 yılındaki Kyzikos Deniz Muharebesi için Alkibiades komutasında Parion'da toplanan Atina donanması 86 gemiye ulaşmıştı (Ksenophon, *Hellenika*, I.1.11-18; Littman, 1968: 265-6; Hasluck, 1910:167). Parion'dan Prokonnesos Limanı'na hareket eden Atina donanması buradaki gemilerin tümüne el koyarak onları limanda abluka

altına aldı. Liman dışına çıkmalarına izin vermedi (Ksenophon, *Hellenika*, I.1.17-18; Hasluck, 1910: 167; Littman, 1968: 266; Ertüzün, 1999: 23). Bu durum bize adadaki ana liman olan Palatia Limanı'nın (Saraylar) kapasitesinin oldukça büyük olduğunu göstermektedir.

Adanın kuzeydoğusunda oldukça korunaklı bir koyda yer alan Palatia Limanı, güneybatısında ise mermer ihracının yapıldığı adanın asıl limanı yer alıyordu (Talbert, 2000, map 52; Ward-Perkins, 1980: 40; Hasluck, 1910: 30). Hasluck "iyi" olarak tanımladığı limana ait mendireklerden de bahsetmekte ancak limanın kuzeydoğu rüzgârlarına açık olmasının olumsuz bir dezavantaj olduğunu belirtmektedir (Hasluck, 1909: 30). Mermer ocakları Prokonnesos Limanı'nın sadece birkaç yüz metre uzağındaydı. Çıkarılan mermerlerin çoğu sevkiyattan önce adada işleniyordu (Ward-Perkins, 1980: 40-41; Hasluck, 1909: 30-31).

Antik Çağ'da mermer yataklarıyla ünlü olan Prokonnesos'un başta Kyzikos, Halikarnassos (Bodrum) ve Ephesos olmak üzere birçok kente mermer ihraç ettiği bilinmektedir.¹¹ (Rustafjaell, 1902: 179; Sevin, 2001: 49; Hasluck, 1910: 30-31; Sivrioğlu vd., 2020: 14-16). Ayrıca Tyre, Perge, Side, Aphrodisias, Herakleia Pontika, Nikomedia, Prusa ad Olympum, Tomis, Byzantion, İtalya, Pergamon, Lepcis Magna, Odessos, Nicopolis ad Istrum, Smyrna vb. gibi kentlerdeki bazı yapılarda ve mezarlarda Prokonnesos mermeri kullanıldığı tespit edilmiştir (Ward-Perkins, 1980: pl. IX-XXVII; Hasluck, 1909: 30 vd.). Plinius ve Vitruvius gibi yazarlar Halikarnassos Mozelesi'nde Prokonnesos mermerinin kullanıldığını belirtmişlerdir.¹² (Vitruvius, *De Architectura*, II.8.10; Hasluck, 1909: 30 vd.; Sevin, 2001: 49).

Palatia Limanı'nın varlığı sadece modern araştırmacılar tarafından ileri sürülür. Bölgede yapılan arkeolojik araştırmalarda çok sayıda kalıntıya rastlanmıştır (Sivrioğlu vd. 2020: 16; Ward-Perkins, 1980: 40). Prokonnesos Limanı'nın varlığı ise hem antik yazarlar hem de modern araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir. Özellikle antik dünyada çok meşhur olan Prokonnesos mermerinin ihraç edildiği bu limanın kapasitesinin oldukça

¹¹ Vitruvius, *De Architectura*, II.8.10; Strabon, *Geographika*, XIII.1.16: "Prokonnesos'un iyi yönetilen bir mermer ocağı vardır. Dünyanın bu kısmında, kentlerdeki özellikle Kyzikos'daki güzel sanat eserlerinin çoğu bu mermerden yapılmıştır."; Plinius, *Naturalis Historia*, XXXVI.6.1; V.44.151: "Insulae in Propontide ante Cyzicum Elaphonnesus, unde Cvzicenum marmor, eadem Neuris et Proconnesus dicta...".

¹² Plinius, *Naturalis Historia*, XXXVI.6.1: "...Halicarnasi domus Mausoli Proconnesio marmore exulta est latericiis parietibus..".

yüksek olduğu düşünülmektedir. Bölgede tespit edilen batıkların en azından bir kısmı buradaki mermer ticaretiyle ilgili olmalıdır diye düşünüyoruz. Pulak ve ekibi tarafından bölgede yapılan sualtı araştırmalarında adanın güneybatı ucundaki Ayıtaşı Burnu açıklarında MÖ 4. yüzyıla tarihlenen *amphora* yüklü bir batık ile adanın kuzeybatı ucundaki Tekmezar Burnu açıklarında MS 13. yüzyıla tarihlendirilen iki batık tespit edilmiştir (Pulak, 1985: 55-56).

Akanthos (Ekinlik?) Ophiussa (Οφιούσσα) (Ekinlik Adası): Antik Çağ yazarlarından Yaşlı Plinius Arktonnesos Yarımadası çevresindeki adalar arasında Ophiussa'yı da sayar (Plinius, *Naturalis Historia*, V.44.1). Ancak adanın ismi MS 5.-6. yüzyıl yazarlarından Stephanus Byzantinus'ta daha sık geçmektedir (Stephanos Byzantios, *Ethnika*, 9, 122, 391). Bu durum adanın daha geç dönemden itibaren önem kazandığına işaret etmektedir. Adadaki buluntular da çoğunlukla geç döneme tarihlenmektedir. N. Günensin ve ekibi adanın kuzeyinde kıyıya dağılmış çok sayıda sütun ve sütun başlığı olabilecek parçalar tespit etmiştir. Parçaların Prokonnessos'tan ihraç edilen yarı işlenmiş mermer yüklü bir geminin kargosu olduğu sanılmaktadır (Günensin, 1998: 297). Geminin Prokonnessos Adasının Saraylar Limanından hareket ettiği düşünülmektedir (Günensin, 1998: 298). Ancak buluntular Akanthos adasındaki bir limana da işaret edebilir. Bu nedenle bölgede daha ayrıntılı araştırmalar yapılması gerektiğini düşünüyoruz.

Şirinçavuş Antik Limanı: Taş Liman olarak da bilinen bu limanda 2017 yılından itibaren O. Dumankaya ve ekibi tarafından kapsamlı su altı araştırmaları yapılmıştır. Araştırmalar sonucunda antik liman ve limanı dalgalardan korumak için poligonal taşlar kullanılarak yapılmış dalgakıranlar tespit edilmiştir (Dumankaya, 2018a: 166; Dumankaya, 2018b: 127; Dumankaya vd., 2019: 209; Dumankaya, 2019: 18). Batıdaki dalgakıran 200 metre, doğudaki ise 110 metre olarak ölçülmüştür (Dumankaya vd., 2019: 209; Dumankaya, 2019: 18). Limanın içerisinde 45 metre uzunluğunda küçük bir dalgakıran daha bulunmaktadır. Fırtınalara karşı daha iyi koruma sağlaması amacıyla giriş kısmı daraltılan limanın yapım tarzı ve konumu incelendiğinde daha çok küçük gemilerin demirlemesi için yapıldığı anlaşılmaktadır (Dumankaya, 2018a: 166; Dumankaya, 2019: 18). Kyzikos limanlarına yakınlığı düşünüldüğünde bu limanın küçük olması anlaşılabilir. Karada yapılan çalışmalarda depo ve ticari amaçlarla inşa edilmiş yapı kalıntılarına rastlanmıştır (Dumankaya, 2018a: 166; Dumankaya, 2018b: 129; Dumankaya vd., 2019: 210). Limanın ne zaman yapıldığı konusunda kesin bir şey söylemek oldukça zordur. Su altı araştırmalarında da bunu aydınlatacak kesin kanıtlara rastlanmamıştır (Dumankaya vd., 2019: 210).

Antik liman ve dalgakıran çevresinde yapılan yüzey araştırmalarında ele geçen buluntular Klasik ve Hellenistik Döneme tarihlenmektedir. Buluntular arasında MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilebilecek kaseler ile Geç Roma Dönemi özellikleri gösteren seramik parçaları öne çıkmaktadır (Dumankaya, 2018b: 128; Dumankaya vd., 2019: 211). Liman çevresinde ele geçen seramikler, lahitler, ve sütun başlıkları antik limanın kullanımına dair önemli ipuçları vermektedir (Dumankaya, 2019: 21).

Resim 1: Şirinçavuş Antik Limanı
(Gündüz, 2021: 646; Dumankaya, 2018b: 128).

Sonuç

Arktennesos Yarımadası ve çevresindeki limanlar Pontos Eukseinos'u Ege ve Akdeniz'e bağlayan deniz yolunun üzerinde stratejik bir noktada yer alıyordu. Yarımada, Propontis'in tam ortasındaki konumu ve fırtınalara karşı korunaklı limanları sayesinde uzun süre bu rota üzerindeki ticari üslerden biri olmuştur. Yarımada üzerinde üç limana sahip bir kent olarak Kyzikos'un ekonomik, ticari ve siyasi açıdan ön plana çıktığı görülmektedir. Kentin bastığı *kyzikene* adı verilen sikkeler uzun süre Karadeniz ile Ege Dünyası arasındaki ticarete yaygın ödeme aracı olarak kullanılmıştır. Bu sikkelerin uluslararası geçerliliğinin olması, şüphesiz ki kentin limanları sayesinde elde ettiği ekonomik güce dayanıyordu.

Makalede ele alınan limanlar Büyük Kolonizasyon Dönemi'nden (MÖ 750-550) itibaren artan ticari faaliyetlere paralel olarak önem kazanmaya başlamıştır. Daha sonra Pers, Hellenistik ve Roma Dönemlerinde burası Güney Marmara'daki en önemli ticaret merkezi haline gelmiştir. MS 330 yılında Roma imparatoru I. Constantinus'un Constantinopolis'i kurup

ANTİK ÇAĞ'DA ARKTONNESOS (KAPIDAĞ YARIMADASI) VE
ÇEVRESİNDEKİ LİMANLARIN TİCARİ POTANSİYELİ
ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

burasını imparatorluğun başkenti ilan etmesiyle Arktonnesos Yarımadası ve çevresindeki limanların önemi daha da artmıştır. Bölgedeki limanlar başkente yakın konumları sayesinde ticari ve ekonomik açıdan avantajlı bir konuma gelmişlerdir. Akdeniz ve Ege dünyasından Constantinopolis'e malzeme taşıyan bütün gemiler başkente ulaşmadan önce buradaki limanlara uğramışlardır. Bu durum bölgedeki liman yerleşmelerinin ekonomisine olumlu yönde katkı sağlamıştır.

Roma Dönemi'nde ticari faaliyetlerin artarak devam ettiği limanlar MS 2. yüzyıl sonlarından itibaren askeri bir misyon da üstlenmiştir. Roma'nın Karadeniz donanması olan *Classis Pontica*'nın Trapezus'tan Kyzikos'taki Panormos Limanına taşınmasıyla askeri açıdan önem kazanan bölge ticari faaliyetlerini de Geç Antik Çağ'ın sonuna kadar sürdürmüştür. MS 3. yüzyıl ortalarından itibaren Anadolu kentlerini hedef alan Got akınları sırasında Panormos Limanında konuşlu olan *Classis Pontica*'nın aktif rol oynadığı bilinmektedir.

Hem antik kaynaklar hem de arkeolojik araştırmalar Antik Çağ'da Arktonnesos ve çevresinde yoğun bir gemi trafiğinin varlığını ispatlamaktadır. 1983-2018 yılları arasında bölgede yapılan sualtı çalışmalarında yirmiye yakın batık tespit edilmiştir. Cemal Pulak başkanlığında bölgede yapılan sualtı çalışmalarında 6 tane batık bulmuştur. 1993-1996 yılları arasında Nergis Günsenin'in başkanlığında Prokonessos çevresinde yapılan sualtı araştırmalarında ise toplam 12 adet batık tespit edilmiştir. Yarımada ve adalar çevresinde tespit edilen onlarca batık bölgenin ticari potansiyeli hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Sonuç olarak Arktonnesos ve çevresindeki limanların ekonomik getirileri sayesinde bölge kısa sürede gelişmiş ve buradaki Kyzikos kenti finans merkezi haline gelmiştir. Kuruluşundan Roma Dönemi sonuna kadar Güney Marmara'daki en büyük ve zengin kent olarak varlığını devam ettirmiştir. Florus'un Kyzikos'u "*limanları ve surlarıyla Asia kıyılarının ihtişamı*" olarak nitelendirmesi kentin zenginliğine işaret etmektedir. Birçok kez depremler sonucunda ağır hasar görmesine rağmen limanları ve stratejik konumu sayesinde kısa sürede toparlanmıştır. İki limana sahip olan Prokonessos (Marmara Adası) ise tüm Akdeniz dünyasına ihraç ettiği mermerleriyle kısa sürede zenginleşmiştir.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

Aelius Aristides, *The Complete Works*, English trans. by C. A. Behr, I-II, Leiden, 1981-1986.

- Ammianus Marcellinus, *Rerum gestarum Libri*, English trans. by J.C. Rolfe, I-III, Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts, London, 2005.
- Apollonius Rhodius, *Argonautica*, English trans. by R.C. Seaton, Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts, London, 1967.
- Appianus, *Mithridateios*, English trans. by H. White, I-IV, Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts, London, 1912-1913.
- Cicero, *Pro A. Licinio Archia Poeta Oratio*, English trans. by N. H. Watts, Loeb Classical Library, London & New York, 1923.
- Cicero, *Pro Manilia or Oratio de Imperio Cn. Pompei*, English trans. by H.G. Hodge, Loeb Classical Library, London & New York, 1927.
- Cicero, *Oratio pro L. Murena*, English trans. by L. E. Lord, Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts, London, 1964.
- Cicero, *In Verrem*, English trans. by L. H. G. Greenwood, Loeb Classical Library, London & New York, 1959-1960.
- Demosthenes, *Contra Polyclem, Orations L-LIX, Private Cases in Neaeram; Apollodorus Against Polyycles for Expenses Incurred while Serving Trierarch*, vol. VI, English translation by A. T. Murray, Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts, London, 2016.
- Cassius Dio, *Rhomaika*, English trans. by E. Carry, I-IX, Loeb Classical Library, London, 1914-1927.
- Diodorus Siculus, *Bibliothèque Historique*, English trans. by R.M. Geer, Loeb Classical Library, London & New York, 1947.
- Annius Florus, *L. Annaei Flori Epitoma De Tito Livio Bellorum Omnium Annorum DCC Libri II*, English trans. by E.S. Foster, Loeb Classical Library, London & New York, 1929.
- Herodotos, *Historiae*, English trans. by A. D. Godley, I-IV, Loeb Classical Library, London & New York, 1975.
- Herodianus, *Historicus*, English trans. by C. R. Whittaker, Loeb Classical Library, London, 1969.
- Xenophon, *Anabasis*, English trans. by C. L. Brownson, I-VII, Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts, London, 1968.
- Xenophon, *Hellenika*, English trans. by C.L. Brownson, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 1961.
- G. Plinius Secundus, *Naturalis Historia*, English trans. by H.R. Rackham, I-V ve IX; W.H.S. Jones, VI-VIII; D.E. Eichholz, X, Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts, London, 1938-2004.
- Plutarkhos, *Lucullus*, English trans. by B. Perrin, I-XI, Loeb Classical Library, London & New York, 1959.

ANTİK ÇAĞ'DA ARKTONNESOS (KAPIDAĞ YARIMADASI) VE
ÇEVRESİNDEKİ LİMANLARIN TİCARİ POTANSİYELİ
ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

- Plutarkhos, *Brutus*, English trans. by B. Perrin, I-XI, Loeb Classical Library, London & New York, 1959.
- Polybios, *Historiai*, English translation by W. R. Paton, I-VI, Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts, London, 1922 vd.
- Skylaks, *Periplus*, çev. Murat Arslan, *Mediterranean Journal of Humanities*, II.1, 2012, 239-257.
- Stephanos Byzantios, *Ethnika*, ed. A. Westermann, Berolini, 1849.
- Strabon, *Geographika*, English trans. by H.L. Jones, Loeb Classical Library, London & New York, 1917-1932.
- Thukydides, *History of the Peloponnesian War*, English trans. by C.F. Smith, I-III, Loeb Classical Library, Cambridge & Massachusetts, 2003.
- Velleius Paterculus, *Historia Romana*, English trans. by F. Shipley, Loeb Classical Library, London, 1924.
- Vitruvius, *De Architectura*, Çev. S. Güven, İstanbul, 1998.

Modern Kaynaklar

- AKURGAL, Ekrem (1956), “Kyzikos ve Ergili Araştırmaları İon Yayılışının Tarihi Hakkında”, *Anatolia*, 1, 43-51.
- ARSLAN, Murat (2007), *Mithridates VI Eupator (Roma'nın Büyük Düşmanı)*, Odin Yayıncılık, İstanbul.
- ARSLAN, Murat (2010), *İstanbul'un Antikçağ Tarihi (Klasik ve Hellenistik Dönemler)*, Odin Yayıncılık, İstanbul.
- ÇORUH KURT, Hacer (2020), “Batı Anadolu’da Kavşak Noktası bir Kent: Kyzikos”, *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7.51, 440-448.
- ÇORUH KURT, Hacer (2022), “Kyzikos’ta Denizcilik Yaşantısından İzler”, eds. Mehmet Bayyigit vd., *Geçmişten Günümüze Balıkesir'in Kültürel Mirası*, cilt 2, Palet Yayınları, Konya, 198-208.
- DÖNMEZ, Şevket (2017), “Byzantion’dan Önce Thrakion Vardı”, *Tarih*, 34, 64-68.
- DREW-BEAR, T. (2004), “Cyzicus”, *Brill's New Pauly*, 4, Ed. by H. Cancik and H. Schneider, Brill, Leiden-Boston, 26-28.
- DUMANKAYA, Oktay (2018a), “Bandırma İlçesi Şirinçavuş Mahallesi Antik Liman, Yerleşim ve Batık Potansiyelinin Tespiti Araştırmaları-2017”, ed. U. Töre Sivrioğlu, *Antik Çağdan Cumhuriyete Bandırma ve Yakın Çevresi Tarihi*, Dora Yayınları, Bursa, 165-173.
- DUMANKAYA, Oktay (2018b), “Bandırma ilçesi Şirinçavuş Mahallesi Antik liman, yerleşim ve batık potansiyelinin tespiti araştırmaları”, *TINA Denizcilik Arkeolojisi Dergisi*, 10, 127-132.
- DUMANKAYA, Oktay (2019), “The Ancient harbor and quarry of cunill(i)ere or Palleo / Palormo (?)”, *Colloquium Anatolicum*, 18, 15-34.

- DUMANKAYA, Oktay, AÇAR, Evren, GÜNDÜZ, Serkan, BİLİR, Ahmet, AKDAĞ, Çağlar (2019), “Balıkesir İli Marmara Kıyıları Antik Liman Yerleşim ve Batık Potansiyelinin Tespiti Yüzeysel Araştırması-2017”, Haz. Candaş Keskin, 36. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 7-11 Mayıs 2018*, c. 3, Ankara, 207-220.
- ERTÜZÜN, R. Mazhar (1999), *Kapıdağı Yarımadası ve Çevresindeki Adalar (Tarih ve Arkeolojisi Üzerinde Araştırmalar)*, Ozan Sanatevi, İstanbul.
- FITCH, Edward (1912), “Apollonius Rhodius and Cyzicus”, *The American Journal of Philology*, 33.1, 43-56.
- GÜNDAR, Altuğ ve ÖZTÜRK, Didem (2018), “Kyzikos Şehrinin Antik Dönemde Ticaret Açısında Önemi”, ed. Zekai Mete vd., *Uluslararası Bandırma ve Çevresi Sempozyumu, 17-19 Eylül 2018*, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Yayınları, Bandırma, 267-278.
- GÜNDÜZ, Serkan (2021), “Sualtı Arkeolojisi ve Marmara Denizi”, *UÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22.40, 633-662.
- GÜNSENİN, Nergis (1998), “1996 Yılı Marmara Adaları Yan Taramaları Sonar Araştırması Ekinlik Adası Mermer Batığı”, Haz. Koray Olşen vd., *XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. 1, Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 295-306.
- HACK, David (2020), “Augustus und Kyzikos”, Ed. Jessica Bartz, Martin Müller, Rolf Frank Sporleder (Hrsg.), *Augustus Immortalis*, Berlin, 45-62.
- HASLUCK, F. William ve ANDERSON, A. E. (1904), “On the Topography of Cyzicus” *The Journal of Hellenic Studies*, 24, 135-143.
- HASLUCK, F. William (1909), “The Marmara Islands”, *The Journal of Hellenic Studies*, 29, 6-18.
- HASLUCK, F. William (1910), *Cyzicus*, Cambridge University Press, London.
- IGR: *Inscriptiones Graecae ad res Romanas Pertinentes*. Ed. R. Cagnat-J. Toutain. I-IV. Paris 1906-1928.
- JONES, A. H. Martin (1971), *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Clarendon Press, 2nd edition, Oxford.
- KOÇHAN, Nurettin (2005), “A Fragment of Pediment From Cyzicus”, *Belleten*, LXIX.254, 1-8.
- KOÇHAN, Nurettin ve KORKMAZ, Meral (2015), “Kyzikos’ta Yapılan Kazı ve Sondajlarla İlgili Bir Değerlendirme”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 35, 60-77.
- KOÇHAN, Nurettin (2013), “Kyzikos, Hellespontus’ta Bir Eyalet Merkezi”, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 31, 69-91.
- KOÇHAN, Nurettin (2023), “Geçmişten Günümüze Kyzikos Turizm İlişkisi”, *Anatolian Archaeology*, 1, 137-146.

ANTİK ÇAĞ'DA ARKTONNESOS (KAPIDAĞ YARIMADASI) VE
ÇEVRESİNDEKİ LİMANLARIN TİCARİ POTANSİYELİ
ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

- KOÇYİĞİT, Oğuz (2020), “Kapıdağ Yarımadası ve Marmara Takımadalarında Bizans Dönemi Kültür Varlıkları”, *Lycus Dergisi*, 2, 101-128.
- KORKMAZ, Meral ve HAS, A. Cuneydi (2014), “Kyzikos Kenti Sur Duvarları ve Limanları”, Haz. H. Kasapoğlu ve M.A. Yılmaz, *Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisininin 40 Yılı*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 255-269.
- KORKMAZ, Meral ve HAS, A. Cuneydi (2017), “Batı Anadolu Ticaretine Yön Veren Bir Liman: Kyzikos Antik Kenti Hytos Limanı”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 38, 105-115.
- LEVICK, Barbara (2004), “The Roman Economy: Trade in Asia Minor and the Niche Market”, *Greece & Rome*, 51.2, 180-198.
- LITTMAN, Robert J. (1968), “The Strategy of the Battle of Cyzicus”, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 99, 265-272.
- MAGIE, David (1950), *Roman Rule in Asia Minor*, Princeton University Press, Princeton.
- MERRITT, B. Dean, WADE-GERY, H. T., MCGREGOR, M. Francis (1939), *Athenian Tribute Lists*, vol. 1, Harvard University Press, Cambridge.
- MILDENBERG, Leo (1995), “The Cyzicenes: A Reappraisal”, *American Journal of Numismatics*, 5-6, 1-12.
- MUNRO, J. A. R. ve ANTHONY, H. M. (1897), “Explorations in Mysia”, *The Royal Geographical Society*, 9.2, 150-169.
- PALAZ ERDEMİR, Hatice ve GÖKBUNAR, R. (2007), “Efes Gümrük Yazıtında Gümrük Vergileri”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9.1, 227-234.
- PALAZ ERDEMİR, Hatice (2004), “Roma'nın Küçük Asya'da İdari Bir Meselesi: Bağımsız Şehirler”, *Adalya*, VII, 171-184.
- PULAK, Cemal (1985), “1984 Marmara Sualtı Araştırmaları”, *III. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 20-24 Mayıs 1985, Ankara, 47-62.
- ROSTOVITZ, Michael (1941), *The Social & Economic History of the Hellenistic World*, Clarendon Press, Oxford.
- ROSTOVITZ, Michael (1957), *The Social and Economic History of the Roman Empire*, Clarendon Press, Oxford.
- RPC: *Roman Provincial Coinage*.
- RUGE, W. (1924), “Kyzikos”, *RE*, 12.1, 228-234.
- RUSTAFJELL, R. (1902), “Cyzicus”, *The Journal of Hellenic Studies*, 22, 174-189.
- SAYAR, M. Hamdi (2018), “Kyzikos Limanı'nın Eskiçağdaki Önemi”, *Uluslararası Bandırma ve Çevresi Sempozyumu*, 17-19 Eylül 2018, ed.

- Zekai Mete vd., Bandırma Onyeddi Eylül Üniversitesi Yayınları, Bandırma, 261-263.
- SEVİN, Veli (2001), *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Türk Tarihi Kurumu, Ankara.
- SHERWIN-WHITE, A. Nicholas (1977), "Roman Involvement in Anatolia, 167-88 B.C.", *The Journal of Roman Studies*, 67, 62-75.
- SİVRİOĞLU, U. Töre, AKÇAÖZ, Mustafa, PAPACHRISTOU, Ioannis (2020), "Güney Marmara Adaları Tarihçesi", Ed. İnci Türkoğlu, *Güney Marmara Adaları (Risk altındaki Mimari Mirası)*, Kültürel Mirası Koruma Derneği, İstanbul.
- SNGAul: *Sylloge Nummorum Graecorum*, Sammlung H. Von Aulock. Pontus-Paphlagonien-Bithynien, Heft. 1, Nr. 1-332, Berlin, 1957.
- ŞAHİN, Mustafa ve GÜNDÜZ, Serkan (2010), "Kyzikos Sualtı Araştırması, 2008", Haz. Haydar Dönmez, Candaş Keskin, *27. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 25-29 Mayıs 2009, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, c. 3, 179-186.
- TALBERT, Richard J. A. (2000), *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, Princeton University Press, Princeton.
- TEKİN, Oğuz (2007), *Eski Anadolu ve Trakya, (Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu'nun İkiye Ayrılmasına Kadar (MÖ 12.-MS 4. Yüzyıllar Arası)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- TÜRK, Mustafa (2008), *Antikçağ'da Mysia ve Arkeolojisi*, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- TÜRK, Mustafa (2022), "Aelius Aristides'in Kyzikos Söylevi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 41.72, 54-78.
- VON FRITZE, H. (1912), "Die Elektronprägung von Kyzikos", *Nomisma*, VII, 1-38.
- WARD-PERKINS, J. B. (1980), "Nicomedia and the Marble Trade", *Papers of the British School at Rome*, 48, 23-69.
- WHEELER, Everett L. (2012), "Roman Fleets in the Black Sea: Mysteries of the 'Classis Pontica'", *Acta Classica*, 55, 119-154.
- YAYLALI, Abdullah ve ÖZKAYA, Vecihi (1996), "1994 Kyzikos Arkeolojik Kazısı", Haz. İsmail Eroğlu vd., *HXVII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 29 Mayıs-2 Haziran 1995, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, c. II, 311-335.
- YAYLALI, Abdullah (1991), "Kyzikos 1989 Yılı Çalışmaları", *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 28 Mayıs-1 Haziran 1990, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, c. II, 171-194.

ANTİK ÇAĞ'DA ARKTONNESOS (KAPIDAĞ YARIMADASI) VE
ÇEVRESİNDEKİ LİMANLARIN TİCARİ POTANSİYELİ
ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

YAYLALI, Abdullah (2018), "Kyzikos", *Uluslararası Bandırma ve Çevresi Sempozyumu, 17-19 Eylül 2018*, ed. Zekai Mete vd., Bandırma Onyedİ Eylül Üniversitesi Yayınları, Bandırma, 6-8.